

- 6 -

А Н К Е Т А

На Сотрудника Наркомзема Ресбел.

1. Фамилия, имя и отчество *Михайлович Николай Александрович Кацавуров*

2. Время рождения или возраст *29 июля 1889*

3. Место рождения *г. Москва*

Населенность *Воскресенск*

Образовательный класс (партия) *Окончил Московский Университет и Белорусский Аграрный (Высший)*

Классы языков знает *Русский, и французский*

Семейное положение *Женат, 6 детей человек детей*

Материальное положение *Нет ни средств, ни какой-либо специальности*

Специальность *Сельскохозяйственная, агроном и агроном*

Время поступления на службу и данные учреждения *1921-1922*

Роль занимаемой должности *Работал в управлении агрономическим отделом Наркомзема, работал в качестве агронома в Белорусском Аграрном Университете*

Служит ли в настоящее время *Да*

Составитель анкеты *Михайлович Николай Александрович Кацавуров*

Составитель анкеты *Михайлович Николай Александрович Кацавуров*

29

ЧОРНЫ СЪПІС: ШПІЁНЫ АРА Ў РОЛІ ФІЛЯНТРОПАЎ

Эканамічны шпіянаж. — Румянцава й Кацавураў на лаве падсудных. — Агранамічныя таямніцы Беларусі. — Пракурор просіць расстрэлу. — Пратэст Гувэра. — Змаганьне за сьвятло

14 траўня 1924 у газэце «Звезда» зьявілася публікацыя пад загалоўкам «Суд. Эканамічны шпіянаж». Праз увесь тэкст стракацела назва АРА. У шпіянажы абвінавачваліся былая супрацоўніца Менскай акругі, інспэктарка дзіцячых дамоў Кацярына Румянцава й прафэсар заалёгіі, вучоны-аграном Мікалай Кацавуров.

Публікацыю можна лічыць адказам на ліст кіраўніка Менскай акругі Чарлза Ўілабі, які ў чэрвені 1923 напісаў упаўнаважанаму ўраду⁸⁵:

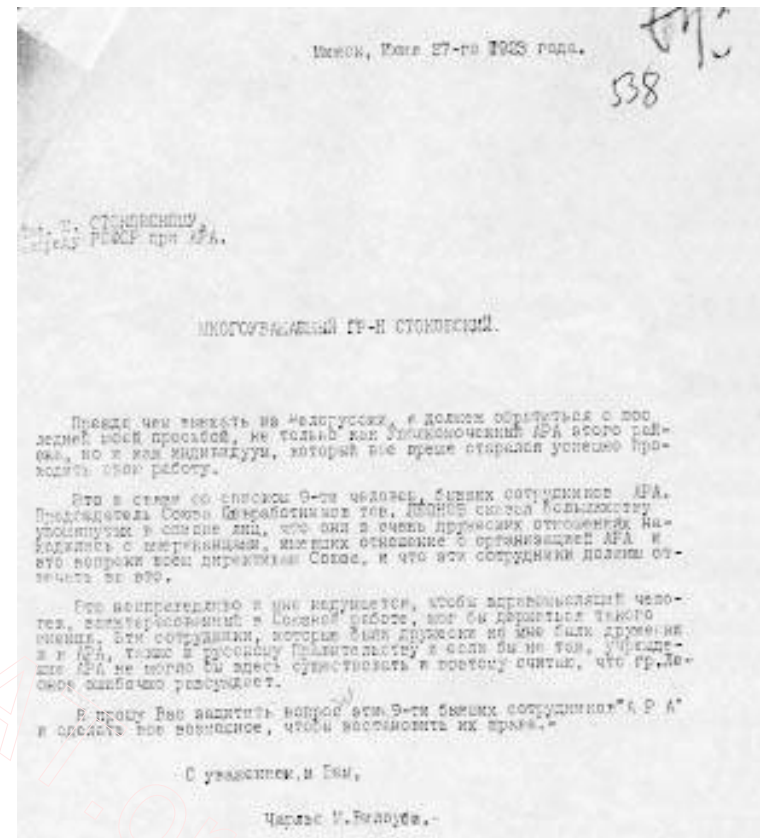
Мой дарагі спадар Стакоўскі:

Перад канчатковым ад'ездам зь Беларусі не магу не звярнуцца да вас з адной апошняй просьбай ня толькі як кіраўнік акругі, але як чалавек, які ўвесь час стараўся пасьпяхова праводзіць тут сваю працу.

Гэта ў сувязі з так званым «чорным сьпісам», у які занесеныя імёны дзевяціх маіх былых супрацоўнікаў. Старшыня прафсаюзу савецкіх работнікаў Лявонаў адкрыта прызнае, што бальшыня зь іх патрапіла ў чорны сьпіс з прычыны быццам сяброўства са мной ды іншымі амэрыканцамі. Ён лічыць, што такое сяброўства супярэчыць прынцыпам прафсаюзаў і супрацоўнікі павінны панесьці адказнасьць.

Гэта вельмі несправядліва, і я ня веру, каб чалавек, які прымае прафсаюзныя прынцыпы блізка да сэрца, мог заняць такую пазыцыю. Супрацоўнікі, якія добра да мяне ставіліся, добра ставіліся да АРА й да ўладаў. АРА дапамагала ўладам, іначай яе тут не было б. Таму высновы сп. Лявонава памылковыя.

⁸⁵ Пераклад арыгінальнага англамоўнага ліста. Пераклад усіх дакумэнтаў на беларускую ў кнізе зроблены з архіўных першакрыніцаў і публікацыяў з мовы арыгіналу.

Дата адпраўкі ліста на англійскім арыгінале й перакладзе пазначаная як 27 ліпеня. Аднак паводле пісьмовага сьведчання самога Ўілабі, пацьверджанага мэмарандумам штаб-кватэры, амэрыканцы пакінулі Менск 16 чэрвеня. Хутчэй за ўсё, правільная дата напісаньня ліста – 27 чэрвеня, бо паводле дакумэнтаў Маскоўскай штаб-кватэры АРА Ўілабі выехаў з Расеі 28 чэрвеня

Я прашу вас абараніць дзевяцёх гэтых супрацоўнікаў у іх барацьбе й зрабіць усё магчымае, каб аднавіць іхныя правы.

Ўілабі, магчыма, меў рацыю, але ўсё ж памыляўся⁸⁶.

Справу эканамічнага шпіянажу ў Менску разглядаў Вышэйшы суд БССР, абвінаваўцам выступаў пракурор рэспублікі Васіль Шаранговіч. Газэта пісала:

⁸⁶ Месяцам раней, у красавіку 1924, «Известия» паведамілі пра арышт былых супрацоўнікаў АРА ў Кіеве. Іх абвінавачвалі ў шпіянажы ў абмен на ежу. Вядомы прасавецкімі сымпатыямі карэспандэнт газеты «New York Times» Ёлтэр Дуранты, які працаваў у Маскве ў 1920—1930, пісаў пра гэты пэрыяд: «Пасьля ад'езду АРА летам 1923 значная колькасць мужчынаў і жанчын, якія зьяўляліся чальцамі камітэтаў АРА альбо працавалі ў іншай якасці, былі арыштаваныя ГПУ. Наркамат замежных справаў у Маскве даў крыху наіўнае тлумачэнне. Там сьцьвярджалі, што ГПУ сачыла за арыштаванымі ўжо пэўны час з той ці іншай прычыны, але ўстрымлівалася ад арышту, каб не ствараць напружаньня з амэрыканцамі й выконваць (Рыскае) пагадненьне. Аднак калі АРА скончыла працу й пакінула Расею, не было больш падставаў, чаму гэтыя «нягоднікі» й «контррэвалюцыйныя элемэнты» павінны мець ранейшы імунітэт». Больш за 100 000 чалавек працавалі для АРА, і Дуранты далей піша, што сярод гэтых людзей «верагодна, была значная колькасць такіх, якія злоўжывалі сваім становішчам у той ці іншы спосаб і наагул зрабілі дастаткова, каб апраўдаць дзеянні ГПУ».

У 2004 у ЗША была зроблена спроба пасьмяротна пазбавіць Дуранты прэстыжнай Пуліцэраўскай прэміі, якую ён атрымаў за рэпартажы з Савецкага Саюзу. Камісія прызнала, што матэрыялы не адпавядаюць стандарту дакладнасьці (Дуранты «не заўважыў» галадамору ва Ўкраіне).

На лаве падсудных былая памешчыца й дваранка Румянцава й вучоны-аграном Кацавураў. Пасьля кастрычніцкага перавароту, страціўшы ўсе свае маэнткі, Румянцава ўладкоўваецца кіраваць сваім былым конным заводам, але гэтая праца ёй не даспадобы. Яе шырокая, ісьцінна руская натура, якая прызвычалася жыць па замежжах, не магла знайсці сабе справы ў глушы. Ведаючы дасканала ангельскую мову, яна вельмі лёгка ўладкоўваецца ў беларускую кантору АРА. Румянцава пачынае займацца «рэальнай» амэрыканскай дабрачыннасьцю. Выдае й адмаўляе ў атрыманьні «чароўных» араўскіх пасылачак.

Румянцава працавала інспэктаркай, і ў яе абавязкі ўваходзілі правэркі дзіцячых дамоў, садкоў, кухняў. АРА адмаўлялася выдаваць пасылкі й мэдыкамэнты ўстановам, дзе не было парадку. Незалежныя інспэктцыі моцна раздражнялі ўлады, але ключы ад складоў былі ў амэрыканцаў.

У віну інспэктарцы ставіліся ня проста прыдзірлівыя паводзіны. «Звезда» пісала пра Румянцаву:

Маючы ад АРА інструкцыю дапамагаць галоўным чынам прадстаўнікам вучонага сьвету, прафэсury, лекарам ды іншай інтэлігенцыі, яна, аднак, вучонаму-аграному Кацавураву адмаўляецца выдаць пасылку й прапануе раней напісаць справаздачу аб эканамічным стане Беларусі.

Яшчэ напрыканцы 1922 году АРА пачала

здачу несъядома. Ён зусім ня думаў, якую ролю гэтая справаздача можа адыграць у замежнай дзяржаве.

Агляд Кацавурава называўся «Стан сельскай гаспадаркі ў Беларусі перад вайной, падчас вайны й рэвалюцыі й да цяперашняга моманту». Гэта было красамоўнае, угрунтаванае на лічбах і поўнае дасьціпных назіраньняў і ацэнак апісаньне разбурэньня гаспадаркі Беларусі. Ацэнкі прафэсара відавочна не супадалі з афіцыйнымі поглядамі на найноўшую гісторыю:

...Прышла рэвалюцыя зь яе бессэнсоўным абсалютным разбурэньнем усёй прыватнай уласнасьці. Паркі й цудоўныя сады высякаліся на паліва, і гэта ў Беларусі, дзе лясы займаюць 51% плошчы. Дамы былі разрабаваныя альбо цалкам разбураныя й да сёньня ляжаць у руінах. Бяскэныя старыя бібліятэкі былі спаленыя, карціны парэзаныя на кавалкі, усё, што культура назапашвала вякамі, было зруйнавана за некалькі месяцаў. Гэта ў галіне мастацтва. У галіне сельскай гаспадаркі разбурэньне было яшчэ горшым. Вельмі хутка Беларусь апынулася на мяжы поўнае галечы.

Нямецкая акупацыя, пісаў Кацавураў, спыніла жажлівую анархію й вярнула спакой і парадок. Маёмасьць вярталі гаспадарам, адбудоўвалі разбураныя дамы, на рынку зьявілася

мноства недарагіх сельскагаспадарчых машынаў, пачала аднаўляцца ўрадлівасьць глебы:

У цэлым, калі казаць поўную праўду, нямецкая акупацыя зрабіла выразна спрыяльны ўплыў на Беларусь.

Вяртаньне саветаў да ўлады пачалося зь перапісу й пераразьмеркаваньня зямлі сярод сялянаў адпаведна правілам «справядлівасьці й здаровага сэнсу». Прафэсар далей тлумачыў, чаму правілы былі ўзятыя ў двукосьсе:

На жаль, людзі, якім даверылі гэта зрабіць, былі абсалютна непрыдатныя да гэтых пасадаў і зямлю разьмеркавалі цалкам бяздумна.

Польская акупацыя выклікала новы перадзел зямлі, затым зноў вярнуліся саветы, і ўсё пачалося спачатку. Даведка Кацавурава заняла дзевяць старонак машынапісу. Агляд эканамічнага жыцьця Беларусі завяршаўся высновай:

Я паспрабаваў выказаць праз сухія лічбы, як абсалютна ўсё жыцьцё было спыненае ў гэтай краіне й як марудна й пакутліва яно пачынае зноў уваскрасаць.

У менскай канторы АРА пераклалі тэкст на ангельскую, адправілі ў Маскоўскую штаб-кватэру й забыліся. Аднак у даведкі знайшліся зацікаўленыя чытачы без агранамічнай адука-

цыі — у ГПУ. Вынікі вывучэння гаспадарчай гісторыі Беларусі чэкістамі сталі вядомыя праз год, на судовым працэсе.

Кацярына Румянцава пацьвердзіла, што сапраўды прасіла прафэсара Кацавурава напісаць даведку, і патлумачыла, што старалася здабыць звесткі вылучна ў інтарэсах Беларусі, якой прызначалася дапамога. Аднак суд нядоўга займалі агранамічныя таямніцы.

«Звезда» пісала:

На судзе адразу высвятляецца ўвесь цынізм «дабрачыннай дзейнасці» АРА, якая патрабавала ад атрымальніка бясплатнае пасылкі ўдзячны ліст. І вось гэтыя змушаныя лісты з «сардэчнаю падзякаю» пасля друкаваліся ў амэрыканскай прэсе й стваралі рэкламу АРА. Вось які амэрыканскі спосаб афішавання.

Менш чым за год да выкрыцця амэрыканскага цынізму ў Менску Савет народных камісараў у Маскве замовіў мастаку Томскаму мастацкі твор — пастанову СНК з нагоды ад'езду АРА належала аформіць у колеры й арнамэнце як падзячны ліст. Пастанова пачыналася ўрачыста:

У часы велізарнага стыхійнага бедзтва амэрыканскі народ у асобе АРА адгукнуўся на патрэбы змушанага інтэрвенцыяй і блякадай насельніцтва абласцей Расеі й саюзных рэспублік і прыйшоў самаахварна яму на дапамогу, арганізаваўшы ў шырокім маштабе падвоз і разьмеркаваньне харчу

Прыватныя лісты Гербэрту Гувэру зь Беларусі аформлены ня горш, чым гэтая афіцыйная падзяка савецкага ўраду — прынамсі, без пяціканцовай зоркі, дамаляванай на палях у апошні момант дзеля ідэалагічнай правільнасці

й іншых рэчаў першай неабходнасці. Дзякуючы велізарным, цалкам бескарысьлівым намаганням АРА, мільёны людзей усіх узростаў былі ўратаваныя ад сьмерці й цэлыя паселішчы й нават гарады ацалелі ад страшнай катастрофы, што ім пагражала.

10 ліпеня 1923 подпісы пад падзякай паставілі кіраўнікі савецкага ўраду — намесьнік старшыні СНК Каменеў, кіраўнік справаў Гарбуноў і сакратар Фоціева. Празь дзесяць месяцаў у Менску мясцовыя ўлады вялі сваю размову з былой супрацоўніцай АРА. «Звезда» пісала:

На пытаньне старшыні да Румянцавай, як цяпер яна глядзіць на Савецкую ўладу, Румянцава з гонарам адказвае:

— Хоць я належу да клясы, варожай пралетарыяту, цяпер я «спачуваю» Савецкай уладзе. Пералом у мяне адбыўся, калі я была ў палоне ў Дзянікіна. Я там бачыла столькі беззаконья да сябе й іншых, што, сапраўды, адзіная рэальная ўлада — гэта Савецкая ўлада.

Пракурор рэагуе:

Прадстаўнік абвінавачанья т. Шаранговіч, прааналізаваўшы жыцьцё й «дзеянсьць» Румянцавай, прыходзіць да высновы, што яна — вораг Савецкай улады, заўсёды зь ёй будзе змагацца, і таму патрабуе для яе найвышэйшую меру пакаранья — расстрэл.

Невядома, якія аргумэнты прывялі адвакаты ў абарону былой інспэктаркі, — у газэтнай справаздачы пра гэта ані слова. Пра аўтара агранамічнага агляду «Звезда» пісала:

Абарона ў асобах Ліцьвіна й Жылінскага падкрэсьлівала, што справаздача Кацавурава ніякае шкоды Савецкай уладзе не прынесла, што яна была напісаная несвядома й бескарысьліва, і патрабавала для сваіх падабаронных аслабкі. Кацавураў у 1906 годзе сядзеў год у турме за ўдзел у сялянскім паўстанні й таму заслугоўвае палёгкі.

Вышэйшы суд засудзіў Румянцаву да дзесяці гадоў ДОПР⁸⁷ са строгай ізаляцыяй і Кацавурава да пяці гадоў ДОПР са строгай ізаляцыяй, а таксама пазбавіў правоў Румянцаву на пяць гадоў, а Кацавурава на тры гады. Пасьля адбыцьця пакаранья абодва падлягалі высяленьню з прыфрантавой паласы на тры гады.

18 траўня справаздачу пра менскі суд зьмясьцілі маскоўскія «Известия». Дабрачынная дапамога ад капіталістаў супярэчыла тэорыі непрымірымай клясавай барацьбы. Падзяка амэрыканцам, падпісаная Каменевым, падлягала дэзавауцыі. Беларуская справа давала выдатную нагоду. Загалавак у цэнтральнай газэце быў палітычна й клясава на парадак вышэйшы за менскі:

Шпіёны АРА ў ролі філянтропаў.

⁸⁷ ДОПР — Дом прымусовых работ.

Паведамленьне пра менскі суд перадалі амэрыканскія агенцтвы, і яго надрукавала газэта «New York Times». Кіраўнік АРА Гербэрт Гувэр быў моцна абураны арыштамі. У інтэрвію ён заявіў:

Пакуль нашыя памочнікі знаходзяцца ў няволі, гэта будзе ствараць непераадольны бар'ер для любых размоваў пра аднаўленьне афіцыйных сувязяў.

...У сьнежні 1922 Кацярына Румянцава наведала незвычайны дзіцячы дом на вуліцы Падгорнай, 35 у Менску. Там пад апекай гараддзелу аховы здароўя знаходзіліся паўсотні хворых на сухоты дзяцей, якія атрымлівалі амэрыканскія рацыёны. Інспэктарку ўзрадавалі сьветлыя й чыстыя пакоі, зручная мэбля й надзвычайная чысьціня, яна ў захапленьні пісала пра любоў і клопат, якімі былі атуленыя дзеці. У канцы Румянцава прызнавалася:

Я была асабліва ўражаная карцінаю, якую намалявала 10-гадовая дзяўчынка. На карціне селянін, які заблукаў у завірусе, далёка на гарызонце ён бачыць слабое сьвятло й ідзе на яго, сьнег сьлепіць яму вочы, ён падае, зноў падымаецца й ідзе.

— Што ты хацела сказаць сваёй карцінай? — спытала я дзяўчо.

— Сьвятло — гэта здароўе, і за яго мы з дапамогай лекараў і настаўнікаў вядзём змаганьне.

Злучаныя Штаты не прызнавалі Савецкага Саюзу ні за прэзыдэнтам Гардынгам, ні за ягоным наступнікам Куліджам і ні тады, калі Гувэр сам заняў Белы дом — аж да 1933 году.

Якраз тады меў скончыцца дзесяцігадовы тэрмін зьявольнага інспэктаркі Менскай акругі АРА Кацярыны Румянцавай.